

KÖNYVSZEMLE

Bartos Tibor

Magyar szótár

Egymást magyarázó szavak és fordulatok tára 1–2.

Corvina Kiadó: Budapest, 2002.

1. köt. 870 p.; 2. köt. 346 p.

A kétkötetes magyarázó szótár és szinonima-tár szerzője közös, intellektuális anyanyelvi kalandra hívja fel *Magyar szótára* forgatóit. Ő maga vallja, hogy az anyanyelvben együtt él a valóság színe és fonákja. Sokféle nyelvi közegben szerzett műfordítói tapasztalatát gyűjtötte össze e szépirodalmi olvasmánynak is elsőrendű, különös szótárban. Vezetésével megmerítkезhetünk a magyar kultúra nyelvi valóságában, mint ha Sütő Andrással, Márai Sándorral, s a régi nagyokkal, Krúdyval, Kosztolányival, Móricz-cal egyszerre járnánk be a történelmi Magyarország ízes beszédű, képi gazdagságában árnyalt szóhasználatú tájait.

Bartos Tibor nem finomkodó széplélek. Ahogy maga mondja, nem azt akarja, mint a régi idők fogalomtárai, amelyek az egykori polgári iskolák „ártatlan pesti leánykáival térdig rózsában böngésztetnek össze egy szinonima-tárat”. Miközben negyven év magyar szógyűjtését háromszáznegy fogalomkörben a nyelv színpompás kavalkádjában élénk tárja, szépet és rútat egyaránt megmutat, leírja kipontozás nélkül a durva kifejezéseket, szitokszavakat is: „Ha már tájaink nyelvének felvonultatásával úgysem számíthatok Marczibányi-díjra, nem rekesztem ki aljas és trágár nemem nyelvét sem.”

A *Magyar szótár* első kötete a 304 fogalomkör „tárat” tartalmazza, amelynek élén olvasmányos szótár-magyarázó esszé, a fogalomkörök felsorolása, s a „Hogyan forgassuk?” kérdésre válaszoló gyakorlati útmutató segíti a szótárhasználat az eligazodásban.

A szerző szótármagyarázó bevezető gondolatait olvasva ugyanazt éreztem, mint amikor Sütő András *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* kötetéből megsejtett anyanyelvi forrásvidék ízei után kutattam Erdélyben, amikor Márai *Egy polgár vallomásainak* valóságnyomait kerestem Kassán, vagy amikor szűkebb pátriám, a Nyírség szülöttének, Krúdy Gyulának a *Szinbádban* megörökített gimnazistakori anyanyelvi eszmélését Podolin utcáit róva próbáltam színeire bontani a Felvidéken: Milyen értékek vesznek el, ha bármely lelkes, felkészült műfordító az ő magyar nyelvben élő kulturális valóságuk gazdagságát próbálja átültetni idegen nyelvre? S persze fordítva is: mi minden nem tud átjönni a fordítások közvetítésével egy másik kultúrából a miénkbe?

Bartos Tibor ennek a kultúrák közötti közvetítésnek nagymestere. Közel ötven szerzőt fordított angol nyelvből, de ugyanígy otthon volt a német nyelvű kultúrában is. Mégis ugyanazt vallja, amit az amerikai nyelvész, Sapir úgy fogalmazott meg, hogy egyetlenegy szót sem lehet egyenértékű másik szóval visszaadni még anyanyelvünkön sem. Ha tehát a szinonima-tár lényegét meghatározva rávágánk, hogy rokon értelmű szavak tára, nem lenne igazunk. „A szavak nem rokon értelműek eleve – írja Bartos Tibor. – Csupán házassítjuk őket naponta, akik egy nyelvet beszélünk – családi körünk, társaságunk szava járása, szűkebb hazánk nyelve járása szerint. Társagondolatok sincsenek készen, jóváhagyottan. Maradnak gondolatársításnak, hiába társítja ki-ki az esze járása szerint, beszélgetésekben nap-hosszat, álmában éjhosszat.” Eszerint szinonima-táron dolgozunk mindnyájan, egész életünkben. Ezért is fontos, hogy a régiekkel karöltve a nemzedékeken átnyúló nyelvi gazdagságot, a fogalomkörökhöz kapcsolódó szöbokokkal együtt tartsuk számon s őrizzük meg. Aki olyan anyanyelvi gazdagságnak van birtokában, mint Bartos Tibor,

fontos, hogy a kulturális identitáskeresés huszonnegyedik órájában ezt közkinccsé tegye az utókor számára.

„Nyelvében él a nemzet” – idézzük mind gyakrabban a globalizáció nyelvtromboló hatásától rettegvé, kultúránkat féltve. A nyelvben élő kultúra védelmében szól a szótár szerzője is. Az egykor iskolás éveiben használt, s gyakran kritika alá vetett Póra Ferenc-féle szótár, majd a ma is használatos O. Nagy Gábor és Ruzsiczky Éva szerkesztette *Magyar szinonima-szótár* (Akadémiai Kiadó, 1978), s a Kiss Gábor-féle *Magyar Szókincstár* (Tinta Könyvkiadó 1998) után Bartos Tibor sajátos hangulatú, zamatú *Magyar szótárában* az előzőektől merőben eltérő módszerrel kívánja felölelni példátlan terjedelemben a teljes magyar szókincset, beleértve a történelmi Magyarország magyar nyelvű tájegységeinek nyelvjárásait, a mai nyelvi rétegeket, a köznyelvet, a költői nyelvet, a szlenget, az archaizmusokat – Bartos Tibor teljes anyanyelvi gazdagságát, amellyel fordításai során dolgozott.

Ízelítőül egyetlen részletet idézzünk ide a 304 fogalomkör egyikéből annak érzékeltetésére, milyen szélesen hömpölygő, képekben és nyelvváltozatokban gazdag anyanyelvi valóságot kínál a szerző például a 293. sorszámot viselő „DOLGOS” fogalomkörből. Figyeljük meg, hogy olykor idegen nyelvi, angol, német zárójeles utalásokkal, tájnyelvi dialektusokra vonatkozó helynevekkel irányítja Bartos Tibor az olvasó tájékozódását:

Tett, cselekvés (akció), **dolog**, teendő (feladat), tennivaló. Lecke (házi feladat), elfoglaltság, foglalatosság, tevékenység, működés, elevenség (aktivitás). Dolga, a maga, az ő dolga (*your problem*), ügye, kockázata, érdeke. Élete. **Munka** (másnak, más dolgában végzett), múka (*Nyitra, Hont, Ormányság, Szlavónia*), megbízás, munkaalkalom, bérmunka, szolgálat, fáradság, fáradozás, erkölcsnemesítés – imádkozzál és dolgozzál! Munkával a vad is megszeli-

dül! (*Háromszék*), szorgos munka felejteti a bujaságot! A munka nemesít! – gürcölés, vesződség (strapa), robot, úrdolga (gyalogos vagy ígás), gyalogszer (:gyalogos robot), napszámosmunka, kézi napszám, közmunka közhasznú munka, társadalmi munka (*ehrenamtlich*), ingyenmunka, szerelmi munka (*pesti szerkesztőség*: valaki szép szeméért). Szorgalom, szorgoskodás, sürgésforgás, hangyaszorgalom, munkabírás, dologbírás (munkaképesség), szívósság, elszántság (kitartás), igyekezet (becsvágy), ügyekezet, buzgóság, buzgalom (ügybuzgalom), törődés, gondoskodás, figyelem, gond (múgond), **törekvés** (ambíció), cél, terv (program, projekt), jellemnevelés, protestáns munka-erkölcs, verseny, hajsza, kenyérharc (*rat race*), számítás, gazdálkodás, gazdaság.

Ha bármely kiemelt szót a kapcsolódásai-
val, egymást magyarázó fogalomköreivel
azonosítva vissza akarunk keresni, nincs
más teendőnk, mint felütni a „betűrendes
eligazítást”, szómutatót tartalmazó második
kötetet, amely ábécésorrendben tartalmazza
az első kötet kulcsszavait. A „munka” cím-
szó után például megtaláljuk valamennyi
fogalomkör számát, amelyhez a „munka”
szó kapcsolódik, ezek között is kövéren szed-
ve azt, amelyben főfogalomként kiemelve
(lásd a fenti példánkat) kapott helyet:

munka 1, 21, 22, 44, 48, 52, 71, 103, 110,
112, 127, 144, 152, 157, 197, 204, 261,
276, 288, 290, **293**

Egyetlen példa máris megannyi utánagon-
dolásra ad alkalmat: a mai olvasó ugyanazt
érti-e akár egy emberöltő távlatából is a
szavak jelentésén, mint annak előtte a nyelv-
használó? A „terv (program, projekt)” hár-
masból milyen új konnotációi vannak a zá-
rójelben megadott, e szótárban mellékes
változatoknak a mai „projektekkel, progra-
mokkal” teli világban? A zárójelekről Bar-
tos Tibor egyébként szerényen azt mondja,

„Az én zárójeleimen elsiklani is lehet, mert nem az a fontos (lényeg)”. Mi hadd tegyük hozzá, ez a szótár minden szavában fontos, lényegeset közöl: talán nem is elsősorban a mai aktív magyar standard szókincs állapotát, hanem a tájnyelvekben élő magyar kultúrát. Ezt, ha nem ismerjük, szavai, kifejezései is csak a levegőben lógnak, akár egy idegen szó, hiába beszélünk egy nyelvet. A szótár legnagyobb értéke a nyelvben élő valóság, amely körülvelt és körülvesz bennünket.

Az idegen nyelvek tanulása nem nélkülözheti az anyanyelv szókincsében való elmélyülést. Mind a tanárnak, mind a diáknak fontos bázis az anyanyelvi kultúra, az anyanyelv rendszere, az anyanyelv szókincese, képvilága ahhoz, hogy egy másik kultúra megfelelő rendszereit birtokba vehesse, értelmezni tudja. Nem csak a professzionális fordítóknak szükséges egy ilyen gazdag szótár, amelyet Bartos Tibor fél évszázados tapasztalatait felmutatva kínál. Minden anyanyelvét szerető és fejleszteni akaró művelt olvasónak szellemi épülését és gazdagodását szolgálja ez a könyv.

Számomra Bartos Tibor *Magyar szótára* egy irigylésre méltó intellektusú, közöttünk élő magyar filológus-műfordító beláthatatlan szélességű érdeklődési horizontjáról, ismeretkörének szédítő mélységű gazdagságáról tesz tanúbizonyságot. Ez a tudás egyben intő példa az utókor számára: Nagy László szavaival élve: „ki viszi át a fogában tartva / a Szerelmet a túlsó partra”, ha már nem lesznek Bartos Tiborok, hogy megmentsek, ápolják elfeledett, féltve őrzött, múltba vesző anyanyelvi kincseinket?

Cs. Jónás Erzsébet

Jörg D. Jescheniak

Sprachproduktion

Der Zugriff auf das lexikale Gedächtnis beim Sprechen

Hogrefe:

Göttingen–Bern–Toronto–Seattle,
2002. 201 p.

Egy habilitációs értekezést tart kezében az olvasó. A szerző Jörg Jescheniak, a lipcsei Max Planck Intézet munkatársa, a potsdami egyetem magántanára, akinek a beszédprodukciónak a feltáró kísérleteiről már korábban is olvashattunk rangos szakfolyóiratokban, pl. a *Cognition*-ban.

A mindennapi élet folyamatában rendkívül gyorsan (angol nyelvű adatok szerint másodpercenként két-három szó) és viszonylag kevés hibával (1000 szóra jut egy) zajló beszédprodukciónak a vonatkozó ismereteink – hosszú stagnálás után – az utóbbi két évtizedben kezdtek viharos gyorsasággal sokasodni. Ezt azoknak az online technikáknak köszönhetjük, melyeknek segítségével betekintést nyerhetünk a nagy gyorsasággal végbemenő döntési folyamatokba. A beszédprodukciónak a modelláló elképzelések egyrészt szeriálisak, másrészt aktivációterjedéses (konnekcionista) jellegűek. Mindkét modell típus adekvát voltát spontán hibakorpuszok (nyelvbottlások), illetve speciális agyi tevékenységet mérő eljárások, pl. LRP (*lateralized readiness potential*) segítségével végzett kísérletek során nyert adatok elemzésével próbálják igazolni.

Az utóbbi időben a pszicholingvisztikai szakirodalomban csaknem teljes egyetértés uralkodik a tekintetben, hogy a konceptuális (gondolat, beszédszándék) szintet követő lexikális hozzáférést két lépcsős folyamatként kell elgondolni: az első lépcső a szemantikai-szintaktikai absztrakt entitás (*lemma*) megtalálása jelenti, ezt követi az ehhez tartozó fonetikai terv (*lexéma*) felidézése. A két szakasz viszonylagos önállóságát bizonyítják a nyelvbottlások-korpuszok